

İslamda insan haqları (tarixi araşdırma)

Elçin Əliyev¹

Abstrakt

İslamın fundamental hədəfləri və mesajları göstərir ki, bu müqəddəs dinin təlimləri, insan haqlarının rəvac tapmasında böyük rolu oynayıb və oynayır. Çünki İslamda insan haqları, vəhyani mənşəyə malikdir. Belə ki, Allah dininin qanunvericilik olmasında hədəf tövhidin rəvac tapması, insanların haqqa tərəf hidayəti, insan haqlarının müdafiəsi və zülmkar tağutlarla mübarizədir.

Tarixi baxışla, İslam dininin zühur etməsi zaman baxımından avropanın birlik halında, təsirə malik və dəyişikliklər etməyə qadir olduğu bir vaxta təsadüf etmişdir. Buna baxmayaraq, o dövəmdə bütövlükdə Avropanın, Asiyanın və Afrikanın əksər hissəsinin zülmət içərisində çabalayır, mədəniyyət, sivilizasiya, və insan haqları baxımından qənaətbəxş vəziyyətdə deyildilər.

Açar kəlmələr: İslam, Qərb, insan, hüquq

¹ - İslam araşdırmaları fakültəsinin tələbəsi, Hikmət və Dinlərarası Araşdırma İnstitutu, Əl-Mustafa Beynəlxalq Virtual Universiteti, İran, Qum

Giriş

Qərb düşüncəsinin əksinə olaraq, insan haqqları dinlərdə, ümumdünyəvi keçmişə və müxtəlif fəlsəfələrə malikdir. Bu yanaşma ilə aydın olur ki, insan haqqlarının tarixi, insan yaranan günə qayıdır. İnsan haqqları düşüncələri və onu himayə etmək, ilahi dinlərdə və xüsusi olaraq islamda çox aydın şəkildə özünü biruzə verir. Belə ki, yaradılış barədə düşünməyə dəvət¹, insana həyat bəxş edən nüanslar² və bəşər həyatının müdafiəsi³, dinin ən mühüm təlimləri və ictimai ədalətin bərpası üçün insanları hidayəti, Allah elçilərinin ən böyük missiyalarından olmuşdur.⁴

İslamın fundamental hədəfləri və mesajları göstərir ki, bu müqəddəs dinin təlimləri, insan haqqlarının rəvac tapmasında böyük rol oynayır və oynayır. Belə ki, Allah dininin qanunvericilik olmasında hədəf Tövhidin rəvac tapması, insanların haqqa tərəf hidayəti, insan haqqlarının müdafiəsi və zülmkar tağutlarla⁵ mübarizədir. Allah elçilərinin ictimai ədalətin bərqərar olması və ictimai təbəqələşmənin qarşısını almaq üçün etdiyi təlaşılar, bəşər tarixinin ən üstün addımları hesab edilir. Həzrəti İbrahim (ə)-ın Nəmrudla mübarizəsi, həzrəti Musa (ə)-ın, Bəni İsrailin qurtuluşu üçün Fironla qarşıdurması, yahudilərin dinin təhrif etməsinə və dini istibdada qarşı həzrət İsa (ə)-ın təlaşsı və həzrəti Muhəmməd (s)-ın müşriklər və bütperəstlərin müqabilində qiyamı, çağdaş zamanın insan haqqları hərəkətinə stimül bəxş edərək və tarix yazacaq nümunələr ola bilər.

Məsələyə insafla baxsaq, İnsan haqqları tarixini seyr edincə bu mövzuda ən böyük əmək, ilahi dinlərin və məxsusən də islamın payına düşdüyünü görürük. Bu həqiqəti görmək üçün isə, bəşər tarixinin müxtəlif dövrlərində insan haqlarının praktikası zamanı, mövcud olan şəraitə diqqət yetirmək lazımdır.

1. Qurani Kərimə görə, İslam dininin meydana gəldiyi dövəmdə insan haqqlarının bərbad vəziyyəti

¹ Şübhəsiz ki, toxumu da, çərdəyi də Allah çatladır. O, ölüdən diri çıxarır, diridən isə ölü çıxarır. Budur Allah! Siz necə də (haqdan) döndərilirsiniz! (Ənam surəsi, ayə 95)

² Ey iman gətirənlər! (Peyğəmbər) sizi, həyat verəcək şeylərə çağırdığı zaman Allahın və Peyğəmbərinin çağırışına cavab verin. Bilin ki, Allah insanla onun qəlbi arasındadır (onun istəyinə çatmasına mane ola bilər) və siz Onun hüsuruna toplanılacaqsınız. (Ənfal surəsi, ayə 24)

³ ...kim bir adamı öldürməyən və ya yer üzündə fəsad törətməyən bir şəxsi öldürərsə, sanki bütün insanları öldürmüşdür... (Maidə suarəsi, ayə 32)

⁴ Onlarla birlikdə Kitab və tərəzi nazil etdik ki, insanlar ədalətli olsunlar... (Hədid surəsi, ayə 25)

⁵ Tağut, islam prinsiplərinə zidd olan hakimiyyətə deyilir.

Mövzu üzrə mütəxəssislər və hətta inqilab tarixlərini azacıq seyr edən hər kəs bilir ki, islamda insan haqları layihəsi, qərbin insan haqları və siyasi düşüncələrinin müqabilində, müdafiə cinahında durmayıb. İslamın fundamental mənbələrinə müraciət etməklə, bu dinin insan haqları mövzusunə yanaşmalarını asanlıqla anlamaq və islam fəqihlərinin insan haqlarına nəzəri və praktiki fədakarlıqlarını görmək olar. Yaşam haqqı, insan ləyaqəti, bərabərlik, ictimai ədalət, insan təlim və tərbiyəsi, təhlükəsizlik, əməkdaşlıq, sahibkarlığa ehtiram, zülmkarlarla mübarizə və məzlumlara dayaq kimi düşüncələr və fundmentlər, islamın hüquqi və siyasi məfhumlarındanıdır.

Tarixi baxışla, İslam dininin zühur etməsi zaman baxımından avropanın birlik halında, təsirə malik və dəyişikliklər etməyə qadir olduğu bir vaxta təsadüf etmişdir. Buna baxmayaraq, o dövəmdə bütövlükdə Avropanın, Asiyanın və Afrikanın əksər hissəsinin zülmət içərisində çabalayı, mədəniyyət, sivilizasiya, və insan haqları baxımından qənaətbəxş vəziyyətdə deyildilər. Avropa xalqı, mədəniyyət böhranı¹ adlandırdığı orta əsrlərə kimi, kislə rəhbərlərinin və feodal hakimiyyətin təhdidi altında, düşünməyə və öz əqidələrini bəyan etməyə qüdrətləri yox idi. İlahi elçilərin mesajlarını, hikmətli Konfutsi və Zərdüş peyğəmbərin və məxsusən də müqəddəs İslam dininin qanunlarını bu dövədən ixisara salsaq, bu böhran çox aydın şəkildə üzə çıxacaqdır.

İslam Peyğəmbərinin, bəşəriyyəti düzgün yola hidayət etmək üçün seçildiyi zaman, insaniyyətin və insan ləyaqətinin unudulduğu bir dönəm olmasına ən yaxşı şahid tarix özüdür. Şirk və bütperəstlik, totalitarizm və insanlıq böhranı, hər növ təfəkkür və müsbət dəyişiklik fürsətini aradan aparmışdı. Bəşər həyatında, insan hüquqlarına ehtiramın heç bir tərifi və yeri yox idi. İslam belə bir zamanda zühur etdi və ərəblərin, o cümlədən islam dininə üz gətirən bütün insanların həyatında inqilaba yol açdı. Həzrəti Muhəmməd (sa)-ın gətirdiyi dinin günü-gündən artan inkişafı, tarixin möcüzələrindən hesab olunur. İslamın bəşəriyyətə dəvəti məhdud və milliyyətçilik prinsiplərinə əsaslanmırdı. Əksinə, dünyaya açılan kütləvi dəvət idi.²

Bu iddianı dərk etmək üçün, həzrəti Muhəmməd (s)-ın peyğəmbərliyə seçilmə astanasında, insan haqlarının vəziyyətinə qısa nəzər salmaq kifayətdir.

¹ İngilis dilində, orta əsrlər qaranlıq dövrlər (Dark ages) kimi də tanınır.

² Ənam 19 və 90-ci ayələr, Əraf ayə 157, Furqan ayə 1 və Ənbiya 107-ci ayə.

Hərçənd ki, bir çox tərixçilər öz çıxardığı nəticəyə müvafiq və bəzən də öz xeyirləri üçün, islamın insan haqqları və insan ləyaqətinin dirçəlişinə verdiyi töhfələri, öz əsərlərində qeyd etmişlər. Amma xatırlamaq yerinə düşərdi ki, peyğəmbər (s)-in dönəmində olan ictimai əlaqələri və insan haqqlarının dirçəlmə prosesini bir tədqiqatçı üçün ən gözəl və dəqiq şəkildə açıqlayan mənbələr, Qurani kərim və nəhcül-bələğdir.

Allah tala belə bir vəziyyət və şəraitdə, peyğəmbəri insanların hidayəti üçün seçib, hidayət bəxş edən islam hökmlərini insanlara çatdırmasını və onlardan düzgün yol seçmələrini istəməsini əmr etdi:

De: “Gəlin, Rəbbinizin sizə nələri haram etdiyini oxuyum: Ona heç nəyi şərik qoşmayın, valideynlərə yaxşılıq edin və yoxsulluq ucbatından uşaqlarınızı öldürməyin. Sizin də, onların da ruzisini Biz veririk. Murdar əməllərin aşkarına da, gizlisinə də yaxınlaşmayın. Allahın, (öldürülməsini) haram buyurduğu şəxsi haqsız yerə öldürməyin. Allah bunları sizə tövsiyə etmişdir ki, bəlkə anlayasınız. Yetim həddi-buluğa çatana qədər, – xeyirxahlıq (qoruyub saxlamaq və artırmaq məqsədilə istifadə etmək) istisna olmaqla, – onun malına yaxınlaşmayın! Ölçüyə və çəkiyə ədalətlə tam riayət edin. Biz hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər yükləyirik. Söz söylədiyiniz zaman, qohumunuz olsa belə, ədalətli olun. Allah qarşısındakı əhdə sadıq qalın. Allah bunları sizə tövsiyə etmişdir ki, bəlkə, düşünüb ibrət alasınız. Bu, Mənim doğru yolumdur, onu tutub gedin. Başqa yollara uymayın. Çünki, (o yollar) sizi Allahın yolundan uzaqlaşdırar. Allah bunları sizə tövsiyə etmişdir ki, bəlkə (pis əməllərdən) çəkinəsiniz”.¹

Bu göstərişlərin oxşarını, digər ayələrdə də müşahidə etmək olar.² Bu ayələr, bir tərəfdən be'sət dönəmində yaşayan insanların bütövlükdə ruhiyyəsi, əxlaqı, xəstə düşüncəli adətləri və insan haqqlarının qaydasında olmamasını, digər tərəfdən isə, keçici əxlaqi xəstəliklərin muaciləsi və insan haqqlarının təminini ən gözəl yolla izah edir. Belə ki, şirk və bütperəstəil, valideynə ehtiramsızlıq, öz övladını qətlə yetirmə, insanlığa sığmayan çirkin əməllər, yetimlərin malına xəyanət, zülm və ədalətsizlik və intihar nəinki o dövrün ən böyük problemlərindən olub, hətta tarix boyu bəşəriyyətin mübtəla olduğu ən böyük bəlalardandır.

¹ Ənam, ayə 151-153

² İsra, ayə 31-35

Yuxarıdakı ayələrdə qeyd olunan və üzərində təkid edilən “onluq göstərişlər”, əslində peyğəmbərin insan haqlarının dirçəlməsinə dair təlimlərində olan hədəflərinin bir qismidir:

1. *Mən, şirki aradan aparmaq üçün seçildim (Tövhid prinsipinin müdafiəsi)*

2. *Ata və anaya yaxşılıq, mənim proqramımın başlanğıc hissəsidir (valideyn hüququna riayət)*

3. *Mənim dinimdə, səbəbindən asılı olmayaraq uşaq öldürmək qadağandır. (uşaq haqlarının və xüsusi olaraq həyat haqqının təmini)*

4. *Pisliklərlə mübarizə, bəşəriyyəti gizli və aşkar çirkinliklərdən uzaqlaşdırmaq üçün göndərilmişəm. (Təlim və tərbiyə haqlarını dirçəltmək)*

5. *Mənim şəriətimdə, bir insanı öldürmək qadağandır (Həyat haqqının müdafiəsi)*

6. *Yetimin malına xəyanət etmək, haramdır. (Müliyyat hüquqlarına ehtiram)*

7. *Mənim ayininin əsasnaməsi ədalətdir. Bunun üçün də, saxtakarlıq və müqavilədə aldatmaq haramdır. (Hüququn təyin və izah olunmasında, ədalət prinsipi)*

8. *Heç kəsə, bacarığından çox öhdəlik vermirəm (Bacarıq və öhdəlik arasında tənəsüblük prinsipi)*

9. *Danışıda ədalətə riayət etmək, Allahın hökmüdür. (ifadə azadlığı hüququ və onun həddi)*

10. *Allahla bağladığınız əhdə vəfalı olun (İnsan həyatında fəfalılıq prinsipinin əsas tutulması)*

Yuxarıda qeyd olunan “onluq göstərişlər”, “Tövhid”lə başlayır və “əhdə vəfa prinsipi” ilə sona çatır. Çünki, Tövhid və əhdə vəfa prinsipi, insan haqlarının fundamenti və bəşəriyyətin bütün sağlam islahatlarının əsasını təşkil edir. Əksinə olaraq isə şirk və əhdi sındırmaq, bütün ictimai fəsadların mənşəyi və insan haqlarına zərbə vuran ən böyük amil hesab edilir. Bunun üçün də, müqəddəs Quran, Allahın ayələrində olan tövsüyləri üzərində düşünməyi təkidlər vurğulayır. Daima düzgün yolda qədəmləmək üçün, bu göstərişləri yadımızda saxlamalıyıq. Başqa ifadə ilə desək, Allahın əmrlərindən qəflətdə olmaq, bəşəriyyətin daim problemlər içərisində qalmasının və insan hüquq və azadlığının taptanmasının başlıca amilidir: **“Hər kəs Mənim öyüd-nəsihətimdən (Qurandan) üz döndərsə, güzəranı daralar...”**¹

¹ Ta ha, ayə 124

Bu “onluq göstərişlər” təkcə islama məxsus deyil, hətta belə desək, bütün asimani dinlər bu nüanslara diqqət ayırıbdır. Çünki, dinin qanunvericilik fəlsəfəsi, bəşəriyyəti insani həyata dəvət, insaları öz hüquq və öhdəlikləri ilə tanış etmək və kamilliyə (Allaha) doğru hidayət etməkdir. İslamın üstünlüyü budur ki, yuxarıda qeyd olunan mövzunu, qısa amma kamil şəkildə qarşı tərəfə çatdırı bilmişdir. Sağlam ağıl və məntiq də həmçinin, yuxarıda qeyd olunan nüansların insan haqqları və insan ləyaqətinin dirçəlməsində böyük və əvəzolunmaz rola malik olmasını dərk edir.

Bu hökmlərin icra olunduğu cəmiyyətdə, insanlıq çiçəklənər və insan haqqları bütövlükdə təmin olar. Bu həqiqət (ən azı 1 dəfə) islamın əvvəllərində özünü göstərdi. Yuxarıdakı ayəni oxumaqla nəinki “Xəzrəc” qəbiləsinin başçıları olan Əsəd ibn Zurarə və Zəkvan ibn Əbduqeysi dəyişdi, hətta mədinənin (Yəsrib) belə taleyini həll etdi. Peyğəmbərin Allah Quran ayəsini Əsədə oxuduğu zaman, daxilində sanki inqilab oldu və iman gətirərək dedi: “Ey Allahın Rəsulu! Atam və anam sənə qurban! Mən Yəsribliyəm və Xəzrəc qəbiləsindənəm. Bizim “Ovs” qəbiləsi ilə aramızda uzun sürən müharibələr nəticəsində, qəbiləmiz zəifləyib. Bəlkə sizin köməyinizlə aramızdakı qırılan bağları düzələ.” Onun dostu olan Zəkvan da həmçinin İslamı qəbul etdi və Allahın hökmlərini xalqa çatdırmaq və insanları İslam dininə dəvət etmək üçün, peyğəmbərdən bir neçə nəfəri Mədinəyə göndərməsini xahiş etdi. Bəlkə bu yolla qanlı davalar öz həllini tapa bilər. Peyğəmbər Məsəb ibn Əmiri onlarla birlikdə Mədinəyə yolladı. O zamandan Mədinə şəhəri, İslam və İslam hökumətinin gərərgahı oldu və oranın siyasi və ictimai vəziyyəti tamamilə dəyişdi.

2. Nəhcül-bəlağənin baxışı ilə, islamın zühuru ərəfəsində insan haqqlarını vəziyyəti

İmam Əli (ə), bəşəriyyətin bəşət dönəmindəki vəziyyətini belə bəyan edir: “Sübhan olan Allah Həzrəti Muhəmməd (s)-i elə bir vaxtda peyğəmbərliyə seçdi ki, dünya özünün son mərhələsinə çatmış, axirətin nişanələri yaxın, dünya qaranlığa çevrilmiş və öz əhlini gücdən salmışdı, dünya yoxluğa, sona hazır və sonluğunun nişanələrini aşkar şəkildə göstərir, varlıqlar ölüm astanasında, onun həyat zənciri

qırılmış, Dünya bayraqları köhnəlmiş və yırtılmış və ömürlər qısalmışdır. Allah tala belə bir zamanda peyğəmbəri risalətin təbliğçisi,

ümmətə iftixar bəxş edən, o dövrün həqiqət təşnələri üçün yaz yağışı, müsəlmanların başını uca edəcək və dostlarının izzət və şərəfi olacaq şəxs kimi göndərdi.”¹

Başqa bir yerdə isə, bəsət dönəmində cəmiyyətin halını aşağıdakı kimi şərh edir:

Allah tala peyğəmbəri elə bir zamanda göndərdi ki, öncəki peyğəmbərlərin bəsətindən bu yana, millətlər dərin yuxuya qərq olmuşdular. Dünya fitnə və fəsada bürünmüş, çirkin əməllər artmış və müharibə atəşi hər yarı alova bürümüş, dünyanın nuru sönmüş, yalan və məkrilərlə dolmuşdur. Həyat ağacı solmuş və daha bar vermirdi. Həyat suyu qurumuş və hidayət nişanələri köhnəlib aradan getmişdi. Azğın və həlskedici bayraqlar aşkar olmuş, dünya pis qiyafəsi ilə camaata baxır, qəmgin və sətr şəkildə öz əhli ilə üz-üzə dayanmışdı. Cahiliyyət dönəmində dünya ağacının meyvələri, fitnə və murdar yem idi. Daxilində vəhşət, iztirab, xaricində isə höhumətin zülm qılıncları var idi.²

3. İslamda insan haqlarının quruluşu və qanunvecilik halına salınması

İslamda insan haqları, vəhyani mənşəyə malikdir. Qunanın nazil olması və peyğəmbərin zamanında bu müqəddəs kitabın ayələrinin yığılması, insanı himayəsinin və islamda insan haqlarının sistemləşdirilməsinin başlanğıc nöqtəsidir. Peyğəmbər (s)-in metodunun praktikaya salınması ilə təkmilləşdirici işlər görüldü və insan haqlarının sistemləşməsi yönündə böyük addımlar atıldı. İnsan haqlarına aid olan ayə və hədislər, islam hüququnda parlayan fəsil bir fəsildir.

Hicrətin üçüncü və dördüncü yüzilliklərində islami fiqh və əxlaqın sistemləşməsi, bu dövəmlərdə şeyx Tusiyyə aid olan fiqhi və əxlaqi kitablarda özünü göstərir. İslam fiqhinin sonrakı mərhələlərində insan haqları təfəkkürü, müsəlman fəhiflərinin və hüquqsunaslarının daima əsas müzakirə obyektində olmuşdur. Bu tərtiblə,

islamda insan haqlarının tarixi əvvəl on illiklərinə (milad təqvimini ilə 7-ci əsrin ikinci yarısı) qayıdır ki, bu da qərb insan haqları ilə müqayisədə on iki əsr daha qədimdir.

İnsan haqlarının, əqidə ilə möhkəm bağlılığının (Allaha və onun şəriətinə iman) olması, İslamın ən mühüm təlimlərdindəndir. Tövhid (Allaha inam) , məəd (ölümdən sonrakı həyata inam) hikmək (hədəfli

¹ Nəhcül-bəlağə

² Nəhcül-bəlağə

yaradılış) prinsipləri ilə dünyanın axirətlə rabitəsi prinsipi, insan haqqlarının fundamentlərindəndir. Allahı yaradılışın mənbəyi, Xaliq, və hikmətli qanun qoyan hesab edən, Onun haqqlarını insan haqqlarının mənbəyi hesab edən, insan həyatını bu dünya ilə bitdiyinə inanmayan və axirətə iman olan şəxs, Allah bəndələrənin də haqqını tanıyır və ona riayət edir. Çünki, Allahın bütün bəşəriyyətin yaratıcısı olduğuna, bütün insanların onun məxluqu olmasına və onların bərabər hüquqa malik olmasına iman bəsləyir. Bu haqlara riayət etmək bütün insanlar zəruridir. Çünki bütün bəşəriyyətin quruluşu bu əqidə əsasında. Rəng, irq, millət və.s, insanların biri-birlərini tanıması və əməkdaşlıqları üçün bir vasitədir. Bu fenomenlər, heç zaman birinin digərinə üstünlüyü və ıftixar mənbəyi ola bilməz. İnsan haqqlarına ehtiram qoymayan və ona riayət etməyənlər üçün isə, dünyada və axirətdə cəzalar müəyyən edilib.

4. İslam taxirində insan haqqlarının keçid mərhələləri

İslam, millətlərin biri-birinin kənarında dinc yaşamasının kökünü qoyan və protestanlıqdan (xristianlığın içərisində islahatçı hərəkat) min il əvvəl, digər dinlərlə əməkdaşlıq, onlarla birgə dinc yaşamaq və insanların haqqına riayət etməyə çağırmışdır.¹ Peyğəmbərlik əsrinin başlanğıcı dəyərlər, siyasi, hüquqi inqilabların təcəllisi bütün sahələrdə, o cümlədən insan haqqlarında özünü göstərdi. İslamın insana və Peyğəmbər (s)-ın hakim postunda insanlarla rəftarı, insanların əqidəsindən, dinindən, dilindən, irqindən və cəmiyyətdəki statusundan asılı olmayaraq onlara rəftarı, bəşəriyyət tarixində misli görünməmişdir. Özdostlarının ətrafında sadə və nişanəsiz oturması, cəmiyyətin məhrum təbəqəsinə yardımını, inqi ayrışeçkiliklə mübarizə, yahudilərin mədinə camaatı ilə

əlaqəsi və onların islam camiasında qəbulu, yahudilərin cənazəsinə ehtiram, özünü digərlərindən üstün bilməkdən çəkinmək və onlarla gözəl insani xislətlər, peyğəmbər (s)-i bəşəriyyət tarixinin ən gözəl nümunəsi etdi. O, quran təlimlərinin təlimləri kölgəsində, insan hüquqlarının ilahi formasının rəsmiyyətini nəçkməyi bacardı.

İslamın əvvəllərində mühacirlərdən ibarət müsəlmanların sözcüsü olan Cəfər ibn Əbu Talibin, Həbəşədə islamın maarifləndirici təlimlərini keçərkən atdığı addımlar, bu mövzuda diqqət olunması nüanslarıdır. Həbəşənin rəsmi şəxslərindən biri Cəfərdən soruşur: “Niyə öz əcdadlarının dinindən üz döndərərək, bizim dinimizə heç bir oxşarlığı

¹ Ali-İmran, ayə 64, Mumtəhinə, ayə 8

olmayan bir dinə keçdin?” Cəfər cavab verir: “Biz, nadan və bütperəst xalq idik. Pisliklərdən çəkinmir və daima çirkin işlərlə məşğul olurduq, qonşuların bizim yanımızda heç bir ehtiramı yox idi, Öz yaxınlarımızla daima müharivə və dava şəraitində yaşayırdıq. Bu acınacaqlı vəziyyətdə yaşadığımız bir vaxtda, bizim içimizdən parlayan keçmişə sahib və əmanətə sadıq olan biri, Allahım əmri ilə qalxaraq bizi Tövhidə dəvə etdi, bütperəstliyi rədd etdi və bizə əmanətə sadıq qalmaq, psiliklərdən çəkinmək, yaxınlar və qonşularla gözəl rəftar və onlara yaxşılıq etməyi tövsüyə etdi. Bizi Qan tökməkdən, yalandan şəhadət verməkdən, yetimlərin malini yeməkdən, qadınların adına pis sözlər çıxartmaqda və qeyri qanuni uşaq dünyaya gətirməkdən çəkindirirdi. Habelə, bizi namaz qılmağa, oruc tutmağa və malımızın vergilərini ödəməyə dəvət etdi. Biz də həmçinin ona iman gətirdik, tək olan Allaha sitayiş və pərəstiş etdik və onun bütün gəstərişlərinə iman etmişik. Onun halalını halal, haramını isə haram bilirik.

Cəfərin ilhamlandırıcı və gözəl bəyanı, bu şəxsə böyük təsir etmişdi. Bu sözlərdən sonra O, ətrafındakılarının müsəlmanlara qrdaşı pis fikirdə olmasına baxmayaraq, müsəlmanlara bütövlükdə azadlıq verdi.¹ Peyğəmbər (s)-in insan haqları barəsindəki düşüncələri öz dinamikliyi ilə irəlilədi, dostları və risalət məktəbinin yetirmələri bu yolda hərəsi öz işlərinə davam etdilər. Bu arada İmam Əli (ə) digərlərindən daha çox dəyərli və təqdirəlayiq işlər gördü. Biz bunu Rəsulallah

məktəbinin ən kamil yetirməsi olan, Əmirəl möminin (ə)-in, Misir valisi təyin etdiyi Malik Əştərə məktubunda görə bilərik: Öz qəlbini xalqa mehriban davranmaqla ört, hamı ilə dost və mehriban ol. Nəbadə yırtıcı heyvanlar kimi, onların haqqını yeməyi özünə qənmimət biləsən. Çünki insanlar iki qrupdurlar: Bir dəstəsi sənin din qardaşların, digərləri isə yaradılışda və insanlıqda səninlə bərabərdirlər.²

İnsanın hüquq və azadlığının müdafiəsi, ayrışeçkiliklə mübarizə, ictimai ədalətin bərpası üçün rəqabət və təlaş, İmam Əli (ə)-in insanın, ədalət şüarının təməlini qoyan dəyərli işlərindəndir.

Amma təəssüflər olsun ki, Əməvilər silsiləsinin iş başına gəlməsi ilə, İslam idarəçiliyi səltənət sisteminə çevrildi. İslam dəyərlərinin təhridi və qüdrətin maliyyə və zor gücünə ələ gəlməsindən yaranan problemlərdən təbəqələşmə, ayrışeçkilik, islam maarifindən uzaq düşən məntəqələrin

¹ Muhəmməd ibn Haşim, Əs-sirətul nəbəviyyə

² Nəhcül-bəlağə

üzərində hakimiyyətin qurulmasına səbəb oldu. İnsan ləyaqəti, bərabərlik, azadlıq və insan haqqlarına ehtiram, tədricən unutturuldu.

Əməvilərin İnhisarçılıq və qeyri insani rəftərlərinin əleyhinə qiyam edən Abbasilər, sonralar özləri daha da hiyləgər şəkildə eyni yolu getdilər. Bu dəfə insanlar ayrışeçkiliyin və ehtiramsızlığın digər formaları ilə qarşılaşdılar. Bəni Ümməyə xürafə ruhhiyə və milliyyətçilik kimi səhv düşüncəyə malik olduqlarına görə insanların hüquqlarını pozurdusa, Bəni Abbas isə, peyğəmbərin nəslindən olduğu düşünərək ayrışeçkiliyə yol verdilər. Əlbəttə ki, bu iddialar əslində qüdrəti ələ keçirmə məqsədi güdürdü. Osmanlı imperatorluğu dönəmində isə, İslam dəyərlərindən uzaqlaşma daha da şiddətləndi. Osmanlı türklərinin ədalətsiz rəftarı və ayrışeçkiliyi, İslamdan ekstremist və müharibə sevən bir sima cəlvələndirdi. Oslamlı hakimlərinin səhv addımları bir “Qılınc və müharibə dini” anlayışını, digər tərəfdən isə müxtəlif yanlış təbliğlər nəticəsində bəzi yanlış fikirlərin meydana gəlməsi rəvac tapdı. Bəziləri isə bu yanlış zehniyyəti aradan qaldırmaq üçün, atdığı addımlarda ifrata yol verdilər. Məsələn, cihad prinsipini¹ edam hökmünü² domenantlığın inkarı prinsipi³ və.s fundamental məsələləri inkar etməklə, “yumşaq islam” siması yaratmağa çalışdılar. Halbuki, islam zülm etmək və zülmə boyun əyməyin əleyhinə olub: **“Nə zülm edin, nə də sizə zülm olunmasına icazə verin...”**⁴

Son iki əsrdə, Qərbin siyasi istismar və mədəni hücumlar nəticəsində, müsəlmanların əksəriyyəti islama qarşı yadlıq və böhrana düşər olmuşlar. İslamın insan haqqları mövzusunda olan sifarişlərini unutmuş və müsəlmanlar arasında yeni düşüncə adı altında yad fikirlər rəvac tapmışdır. Bəzi mütəfəkkirlər, müsəlman hüquq məsələləri və fərdi azadlıq mövzusunda, Qərbin insan haqqları məsələlərində çıxarışlarından təsirlənmişlər. Təbii ki, bu iddianı birmənalı olaraq qəbul etmək olmaz. Çünki, bir çox islam ölkələrinin qanunlarında, islam standartlarına və şəriətinə uyğun olaraq hökmlər çıxarılmasına riayət olunmuşdur. Hər bir halda, islam ölkələrinin muasir zamanda verdiyi qərarlar, İslam əməkdaşlıq konfransının “islam insan haqqları”na⁵ əsasəndir.

¹ Ənfal, ayə 39, Nisa ayə 75, Həcc, ayə 39

² Ali İmran ayə 118-119

³ Nisa, ayə 141

⁴ Bəqərə, ayə 279

⁵ Misir, İslam insan haqqları bəyannaməsi, 5 avqust, 1990-cı il, islam ölkələrinin xarici XİN-i.

5. Mütəfəkkirlərin etirafı

İtaliyanın Napel universitetində, ərəb ədəbiyyatı və İslam sivilizasiya tarixi

üzrə müəllim olar Vaqleri, Belə deyir:

Biz bu (Quran) kitabda elm mədənləri görürük. Bunlar ən böyük zəkaya sahib olanlar, əb böyük filosofların və ən güclü hüquqşunasların tutumundan və istedadından daha böyükdür. Bizi heyran edən tək bu dinin bəyəriyyətin ehtiyaclarını ödəmək üçün onun istəkləri ilə münasib olması, insanın, onun sığınacağında yaşaması üçün ən ali qanun olaraq şəriəti təşkil etməsi deyil, hətta bundan daha üstün addımlar atıb və həyat fəlsəfəsini də ortaya qoyur... İslam qanunlar toplusu kimi tanınan şəriət, qaydalardan və rəsmiyyətdən ibarət deyil, şəriət, bütün fərdi və ictimai həyatın təzahürüdür.¹

Vil Dorant deyir:

İslam dini 5 əsr ərzində (700-1200-ci illər) müdriyyəət və güc, hökumət dairəsinin genişlənməsi, həyat tərzi, insaflı və insani qanunların tətbiqi, dini təhsilatı, elm tələbələri yetişdirmə, tibb və fəlsəfə elmlərində, dünya birincisi idi... Belə nəzərə çarpır ki, müsəlmanlar, xristianlardan daha çox iftixara malik olublar. Əhd və peymanla daha çox riayət edirdilər, məzlumlara qarşı daha rəhimli idilər. Xristianlar Beytul-müqəddəsə fəthi zamanı(1099-cu), kifayət qədər qanlı cinayətlərə əl atmışlar. İslam, xristian dünyasının bir çox sahələrində gözə çarpacaq qədər nüfuza sahib olmuşdur. Xristian avropası yeməklər, dərman peraparatları, silah, ailə qanunları, səliqə, sənət, ticarət və texniki avadanlıqları, dəniz yollarının qanunlarını və.s İslamdan öyrənmiş və əsasən onların adlarını da müsəlmanlardan götürmüşlər.²

Qustav Loben də həmçinin, bu mövzuda məhşur kəlamlara sahibdir:

“Bizim, ərəblər və müsəlmanlardan başqa, bu qədər təsirə malik olan ikinci bir millət tanımırıq. Çünki, əlaqə qurduqları hər bir xalq, onların sivilizasiyasını qəbul ediblər.”³

Tənqidlərləndən çox az dinin amanda qaldığı ingilis mütəfəkkir Corc Bernard Şou, İslam barəsində belə hökm edir:

İslamın hamı tərəfindən qəbul olunmasının əsas səbələrindən biri, onun ciddi şəkildə insan hüquqlarının müdafiəsinə qalxmasıdır. İslam bu

¹ Loravaksiya Vagleri, “İslamın sürətli inkişafı”

² Vil Dorant, Sivilizasiya tarixi 4-cü cild, səh. 432-433

³ Qustav Loben, “İslam və ərəb sivilizasiyası”

fonda o qədər güclüdür ki, bənzəri yoxdur. Yunan, Roma, inkişaf etmiş ölkələr və hətta Amerika və Avropa bu istiqamətdə islamla bərabər ola bilməzlər. Mən, sabahın avropasının Muhəmmədin imanını qəbul edəcəyini praqnozlaşdırır və onun nişanələrini görürəm.

Jano ali institutunun tədqiqatçısı, Marsel Buazar deyir:

“İslamın siyasi metodları və hüquq fundamentləri, Qərb hüquqşünaslarının orta əsrlərdə istibdad əleyhinə, ictimai ədalətin məcəllə halına salınması prosesində istifadə etdiyi əsas mənbə idi. Cürətlə deyə bilərəm ki, İslam şəriəti, dünyada beynəlxalq hüququn banisidir...”

Mən Finikya, Yunan, yahudi və hətta xristianlıq fəlsəfəsinə irad bildirmək istəmirəm. Amma tarixi faklat və vicdan, orta əsrlərdə modernite sivilizasiyasını yeddi yüz il öz nüfuzu altında saxlayan, İslam sivilizasiyası idi.¹

O, qərblilərin unutmazlığı və inkarı barədə yazır:

Bu işin səbəbi tam aydın deyil. Görəsən bu addım, Yunanın Şərq müqabilində atdığı addımın təkrarıdır?! Yoxsa xristianlıq, ilahi dəyərləri tanımaqdan ehtiyat edir?²

Rane Genun, 1950-ci ilin sentyabrında Fransa çap olan “Tanınmamış sivilizasiya” kitabında yazır: ... Bəziləri, tarixçilərin bir çox əmrlərdən və məzhəbçi təfəkkürdən qaynaqlanan sükutunun səbəbini bilmək istəyirlər. Amma, bəzilərinin dinsiz və bəzilərinin də din əleyhdarı olduğu muasir taxiççilərə nə demək olar? Amma bununla belə, özlərindən öncəkilərin reallıqların əksinə dediklərini, təsdiqləyirlər. Həqiqətləri və şərqin boynunda olan dinin əhəmiyyətini tanımağa, qürur və eqoistlik qoymur. Bu fonda daha təəccüblü məqam budur ki, Avropalılar özlərini Yunan sivilizasiyasının birbaşa varisləri hesab edirlər. Halbuki, reallıqlar bu iddianın əleyhinədir. Məsələnin həqiqi tərəfi budur ki, Yunan elmi və fəlsəfəsi, müsəlman mütərcimlərinin əli ilə Avropaya gəlib çatıb.

Bildiyiniz kimi, deyilən həqiqətlər daima gizlin saxlanılmışdır. Məhşur ingilis tarixçisi Montqomeri VT isə, bu sirrin üzərindən belə pərdə çəkir:

¹ Marsel Bazar, *İslam və insan haqqları*.

² Marsel Bazar, *İslamda insana məhəbbət*

Avropanın İslam sivilizasiyasına qarşı təhqir hisslərinin müxtəlif aspektləri var. Bunun ən mühüm səbəbi, İslam adına təhrif olunmuş işığın təsviridir...¹

Montqomeri VT, Avropalıların təəssübündən gileylənərək deyir:

Qərbi Avropa, müsəlmanlara qarşı reaksiyasında, onların təsirini əhəmiyyətsiz cəlvələndirməyə və mübaliğə edərək özlərini Yunanın mirasının varisləri kimi tanıtdırmağa çalışdılar.

Qustav Loben də həmçinin Avropalıların yersiz təəssübü barədə yazır:

Müsəlmanlar və İslam əleyhinə olan təəssüblər, miras olaraq bizə ötürülüb, üst-üstə yığılıb və artıq bizim xarakterimizə çevrilib. Bir növ yəhudilərin xristianlara bəslədiyi kinə oxşayır. Bəzən bunu gizlətməyə çalışsaqda, kökləri qalmaqdadır.²

Bu deyilənlərin kənarında, Vil Dorantın dedikləri çox əhəmiyyətlidir:

İslamın orta əsrlərdə meydana gəlməsi Ərəbistanda parlayan tarixi ibrətdir. Bir əsrdən az vaxtda böyük bir imperatorluq və çağdaş zamanımızda dünyanın yarısına hakim olan mötəbər bir din olması, həqiqətən də orta əsrləri ictimai möcüzəsidir.³

Yuxarıda qeyd olunanlar, İslamın dünyada (Məzxusən Qərb dünyasında) rolu və təsirləri mövzusunda olan etiraf və düşüncələrdir. Baxmayaraq ki, İslam, ümumdünya və ali məzmunlu din olaraq, bütün təsdiq və təriflərə ehtiyacsızdır.

¹ Montqomeri VT, *“İslamın orta əsrlərdə Avropaya təsiri”*

² Qustav Loben, *“İslam və ərəb sivilizasiyası”*

³ Vil Dorant *“Sivilizasiyalar tarixi”*

Nəticə

Qunanın nazil olması və peyğəmbərin zamanında bu müqəddəs kitabın ayələrinin yığılması, insanı himayəsinin və islamda insan haqqlarının sistemləşdirilməsinin başlanğıc nöqtəsidir. Peyğəmbər (s)-in metodunun praktikaya salınması ilə təkmilləşdirici işlər görüldü və insan haqqlarının sistemləşməsi yönündə böyük addımlar atıldı. İnsan haqqlarına aid olan ayə və hədislər, islam hüququnda parlayan fəsil bir fəsildir.

Əməvilərin İnhisarçılıq və qeyri insani rəftərlərinin əleyhinə qiyam edən Abbasilər, sonralar özləri daha da hiyləgər şəkildə eyni yolu getdilər. Bu dəfə insanlar ayrışeçkiliyin və ehtiramsızlığın digər formaları ilə qarşılaşdılar. Bəni Ümməyə xürafi ruhhiyə və milliyyətçilik kimi səhv düşüncəyə malik olduqlarına görə insanların hüquqlarını pozurdusa, Bəni Abbas isə, peyğəmbərin nəslindən olduğu düşünərək ayrışeçkiliyə yol verdilər.

Ədəbiyyat

1. Qurani-kərim
2. Nəhcülbəlağə
3. İslamda insan haqları, Əbdülhəkim Süleymani (əsas qaynaq)
4. İslam və ərəb sivilizasiyası, Qustav Loben, 1996
5. Sivilizasiyalar tarixi, Vil Dorant, 1999
6. İslam və insan haqları, Marsel Bazar, 2001
7. İslamda insana məhəbbət, Marsel Bazar, 2001
8. İslamın orta əsrlərdə Avropaya təsiri, Montqomeri VT, 2006
9. islamın sürətli inkişafı, Loravaksiya Vagleri, 2003
10. Əs-sirətul nəbəviyyə, Muhəmməd ibn Haşim, 2007

